

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.5.024.54

С. Б. Березіна

ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ У СФЕРІ ДЕМОГРАФІЇ І ПРАЦІ

***Анотація.** У роботі розглянуто чинники соціальних ризиків у сфері демографії і праці України. Соціальні ризики визначено як ризики у сфері суспільних явищ, генеровані суспільними або іншими чинниками. Здійснено дослідження чинників виникнення ризиків зменшення населення і погіршення статевовікової структури та ризиків безробіття і ризиків зайнятості, показано їх сутність, динаміка і деякі підходи до зниження їхнього впливу на соціальний стан населення.*

***Ключові слова:** соціальні ризики, чинники ризиків демографії, чинники ризиків зайнятості і безробіття.*

***Summary.** In-process the considered factors of social risks in the field of demography and labour of Ukraine. Social risks are certain as risks in the field of the public phenomena, generating public or other factors. Research of factors of origin of risks of reduction of population and worsening of stamewovikovoї structure and risks of unemployment and risks of employment are carried out, their essence, dynamics and some going, is shown near the decline of their influence on social position of population.*

***Key words:** social risks, factors of risks of demography, factors of risks of employment and unemployment.*

Постановка проблеми. З літературних джерел відомо чимало різноманітних методів і підходів щодо розроблення довгострокових прогнозів соціального і економічного розвитку, частину з яких так чи інакше застосовують під час розроблення нормативно-правових актів. В останні роки прискореного розвитку глобалізації (що характеризуються підвищеним рівнем невизначеності) ці підходи все більш урізноманітнюються. Одним з новітніх підходів у соціальному прогнозуванні, плануванні й управлінні є врахування впливу на суспільство низки різнопланових ризиків. При цьому питання щодо кількісного виміру соціальних ризиків слід вважати одним із основних. Кризові явища, що супроводжують світ і особливо найменш захищені країни, в числі яких опинилась Україна, роблять обрану тему подвійно актуальною. З одного боку, зазначені обставини надають багатий матеріал для досліджень. З іншого — розкривають сферу застосування теоретичних положень. Об'єктом дослідження є соціальні ризики, що виникають у сфері демографії і праці України. Це ризики зменшення населення, погіршення статевовікової структури, безробіття і ризики зайнятості населення, які є найбільш проблемними і впливовими на соціальний і економічний розвиток країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення сутності, принципів і напрямів

запобігання впливу соціальних ризиків присвячено багато публікацій. Серед напрацювань вчених слід відмітити роботи [1–4] та багато ін., в яких досліджується як загальнонаукова тематика, так і прикладні питання управління ризиками.

З класичних робіт варто виокремити роботи Д. Бернуллі і Т. Р. Мальтуса. Гіпотеза Мальтуса [5] полягає в тому, що населення зростає в геометричній прогресії, а врожайність — в арифметичній, тобто значно повільніше, і тому населення земної кулі може загинути від голоду. Гіпотеза Мальтуса вважалася вельми екстравагантною, і довгий час економісти насміхалися над нею. Але в наш час, коли за неповне сторіччя населення земної кулі збільшилось з 2 до 7,5 мільярда, передбачення Мальтуса почали відбуватися. Незважаючи на різке зростання продуктивності праці в сільському господарстві і стрімке збільшення врожайності, багато мільйонів людей голодують і вмирають від голоду. Але ситуація погіршилася не тільки у плані сільського господарства. Звузилася екологічна ніша людини. Сталося те, чого Мальтус передбачити не міг: біомаса людей вже зараз дорівнює масі риби в світовому океані.

Зараз зазначену тему досліджують як національні, так і іноземні фахівці. Розмаїття праць з питань ймовірності настання соціальних ризиків не дозволяє класифікувати їх за методами і згру-

© С. Б. Березіна, 2018

Бібліографія ДСТУ:

Березіна С. Б. Чинники виникнення соціальних ризиків у сфері демографії і праці / С. Б. Березіна // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2018. — № 1 (41). — С. 89–96.

References (APA):

Berezina, S. B. (2018). *Chynnyky vyynyknennia sotsialnykh ryzykiv u sferi demohrafii i pratsi* [Factors of origin of social risks in the field of demography and labour]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 1 (41), 89–96 (in Ukr.).

пувати у окремі наукові школи. На поточному етапі соціальної науки дослідження мають різнохарактерний вид [8–11].

При цьому визначальними є невелика кількість фундаментальних досліджень з такого комплексного і своєрідного питання, яке об'єднує зовсім різні сфери знань: соціальні, економічні, прогностичні кібернетичні, математичні, екологічні, геологічні, метеорологічні, космічні, медичні, демографічні тощо [7–9].

Метою роботи є дослідження чинників виникнення соціальних ризиків у сфері демографії і праці України з точки зору визначення факторів їх настання. Мета роботи обумовила необхідність рішення таких задач:

1. Дослідження чинників виникнення ризиків у сфері демографії.
2. Дослідження чинників виникнення ризиків безробіття.
3. Дослідження чинників виникнення ризиків зайнятості.

Дослідження охоплює виявлення соціальної і економічної сутності ризиків, з одного боку, і питання їх виникнення — з іншого. Сферою дослідження має стати весь світ і особливо соціально-економічна ситуація в сучасній Україні. Практична мета — досягти такого рівня дослідження, щоб воно (поряд з іншими матеріалами певного спрямування) могло бути застосовано менеджерами у своїй роботі.

Метод дослідження полягає у побудові моделей об'єкта, що досліджується. Це найбільш поширений і ефективний із сучасних наукових методів. Кажучи взагалі, наука завжди послуговувалась цим методом, але усвідомлювати його як такий почали порівняно недавно.

Метод складається із двох самостійних частин. Спочатку створюють змістовну модель, спрощуючи в уяві реальне явище. Це найбільш складний і відповідальний етап, який потребує системного мислення. Другий етап — формалізація змістовної моделі, тобто побудова так званої економіко-математичної моделі.

Маються багато випадків, коли фахівець бере першу-ліпшу відому йому модель (не усвідомлюючи її непридатність для аналізу і взагалі не розуміючи, що має діло з уявною моделлю) і формалізує її на кшталт економіко-математичної моделі. При цьому вважається, що факт побудови економіко-математичної моделі, обминаючи аналіз змістовної моделі, може додати їй науковій значимості. З наукової точки зору такий підхід є неприйнятним.

Що стосується безпосередньо моделей соціальних ризиків, то необхідно намагатися всіляко урізноманітнити підходи до їх побудови як у змістовному, так і в математичному плані.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічний і соціальний потенціал країни характе-

ризується сукупною кількістю її трудових ресурсів та їх здатністю виробляти максимально можливий, за певних економічних і соціальних умов, обсяг продукції і послуг, необхідних для задоволення потреб та поступального розвитку економіки. Тобто добробут суспільства визначається кількістю працівників і їх продуктивністю праці. Відповідно, ризики погіршення кількісних і якісних параметрів трудового потенціалу, що характерно для сучасних умов нашої країни, потребують значної уваги і подальших досліджень у цьому напрямку.

Кількісна оцінка трудового потенціалу передбачає визначення чисельності осіб на кожен момент часу, що відносяться до робочої сили. Така оцінка проводиться на підставі аналізу показників демографічного розвитку (чисельність населення, вікова структура, рівень народжуваності та смертності) і коригується на показники міграції населення (табл. 1). З даних таблиці видно, що впродовж 2010–2016 років чисельність наявного населення скоротилась на 3,4 млн. осіб. Загалом з 2000 року населення країни скоротилось майже на 6,8 млн. осіб.

Зменшення кількості населення пов'язано з негативним природним рухом населення, з погіршенням його статевікової структури. Зниження рівня народжуваності створює ефект так званого старіння населення. Адже населення України старішає не тому, що старі люди стали довше жити (щорічно в Україні вмирає біля 600 тис. осіб), а тому, що зменшується народжуваність і, таким чином, змінюється співвідношення людей різного віку в бік старіння. Однак, у той же час, відносно збільшення витрат суспільства на непрацездатних пенсіонерів компенсується деякою мірою зменшенням витрат на непрацездатних дітей.

Дійсно, згідно з даними Держстату України, протягом 1990–2007 років населення країни у віці до 14 років зменшилось на 4,9 мільйони, а у віці понад 65 років — збільшилось усього на один мільйон. При цьому в 1990 р. населення віком до 14 років складало 22 %, а віком понад 60 років — 12 % (разом — 34 %). На початку 2016 року ці пропорції змінилися — 14 % і 16 % відповідно (разом — 30 %).

Великою проблемою для України є ризики пенсійного навантаження. Хоча відносна кількість пенсіонерів останніми роками декілька зменшилась (з 300 пенсіонерів на 1000 осіб населення у 2010 році до 288 у 2016 році), але у розрахунку на чисельність зайнятих і штатних працівників (тобто на тих, хто забезпечує виробництво ВВП) вона значно погіршується. Так, кількість пенсіонерів у розрахунку на 1-го зайнятого за 2010–2016 роки зросла на 9,4 %, а на 1-го штатного працівника — на 14,7 %. Така ситуація, безумовно, негативно відзеркалюється на обсягах виробництва ВВП.

Кількісна характеристика населення України (розраховано за даними [12])

Показники	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014*	2015	2016
Наявне населення, млн. осіб (на початок року)	46,0	45,8	45,6	45,4	42,9	42,8	42,6
Народжені, тис. осіб	497,7	502,6	520,7	503,7	465,9	411,8	397,0
Померлі, тис. осіб	698,2	664,6	663,1	662,4	632,3	594,8	583,6
Природний приріст	-200,5	-162,0	-142,4	-158,7	-166,4	-183,0	-186,6
На 1000 наявного населення: народжених	10,8	11,0	11,4	11,1	10,8	10,7	10,3
померлих	15,2	14,5	14,5	14,6	14,7	14,9	14,7
сальдо	-4,4	-3,5	-3,1	-3,5	-3,9	-4,2	-4,4
Сальдо зовнішньої міграції населення, осіб	16 133	17 096	61 844	31 913	22 592	14 233	10 620
Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	20 894,1	20 893,0	20 851,2	20 824, 6	19 920,9	18 097,9	17 955,1
те ж до наявного населення, %	0,454	0,456	0,458	0,459	0,464	0,423	0,421
Зайнято населення у віці 15–70 років, тис. осіб	19 180,2	19 231,1	19 261,4	19 314,2	18 073,3	16 443,2	16 276,9
те ж до наявного населення, %	0,417	0,420	0,422	0,425	0,421	0,384	0,382
Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб	10 262	10 083	10 123	9 720	8 959	8 065	7 868
Кількість пенсіонерів (на 1 січня), тис. осіб	13 326	13 738	13 821	13 640	13 533	12 147	12 297
Кількість пенсіонерів на 1000 осіб населення	290	300	303	299	288	283	288
Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1-го зайнятого	0,69	0,71	0,71	0,71	0,75	0,74	0,755
Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1-го штатного працівника	1,30	1,36	1,37	1,40	1,51	1,51	1,56

Отже, тиск непрацевдатного населення на працевдатне з часом ускладнюється, а труднощі держави з пенсійного забезпечення громадян зростають. Таке зростання тиску має місце і в передових країнах світу. Але там воно пов'язано зі збільшенням тривалості життя, а в Україні — з низьким рівнем продуктивності праці.

До демографічних ризиків, притаманних Україні як державі із вкрай збіднілим населенням, також відносяться: багатодітність; неповна сім'я; сирітство; депопуляція тощо. Але найважливішим соціальним ризиком у сфері прикладання праці, зумовленим демографічними чинниками, є старіння працевдатного населення в результаті скорочення частки молодих (до 30 років) працівників у складі зайнятого населення.

Питання демографічних ризиків досить детально розглядає В. І. Надрага [3], який відмічає, що вплив демографічних чинників на реалізацію соціальних ризиків у трудовій сфері проявляється через зменшення пропозиції робочої сили, зростання навантаження на державний бюджет внаслідок постаріння населення та падіння народжуваності. Він вказує на необхідність більш широкого застосування теорії «ефективного населення», коли на досягнення національних цілей впливає не загальна чисельність населення, а лише та її частина, яка володіє необхідним інтелектуальним і трудовим потенціалом. У цьому разі зменшенню соціальних ризиків сприятиме підвищення освітнього

та людського потенціалу [3, с. 421], з чим, природно, можна погодитися.

Можна також відмітити роботу, дещо наближену до нашої теми, яку оприлюднив Ю. Б. Феленчак [13]. Він вводить поняття «демографічна втрата», яке слід розуміти як від'ємний потік зменшення чисельності населення на замкнутій території.

Цей ризик має двоступеневу низку причин. Безпосередні причини — це: підвищена смертність, знижена народжуваність, підвищена еміграція. У цих причин є свої причини, як-то:

- зниження економічного потенціалу;
- збільшення рівня безробіття;
- незадовільна система охорони здоров'я і праці;
- незадовільні житлові умови тощо.

При цьому негараздом автор вважає не лише зменшення чисельності населення само по собі, а і зміну демографічної структури, що зменшує виробництво валового продукту (внутрішнього або регіонального). Отже, ризик зменшення чисельності населення має своїм наслідком виникнення ризику зниження ВВП. Тут ми маємо замкнене коло: погіршення соціально-економічної ситуації призводить до зменшення чисельності населення, що у свою чергу призводить до зниження економічного потенціалу.

Вихід з цього скрутного становища, на думку автора, має полягати у ...«зміцненні економічного потенціалу», «створенні нових робочих

* Тут і далі у 2014 році дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, у 2015–2016 роках — також без частини зони проведення антитерористичної операції.

місць», «оптимізації діяльності закладів охорони здоров'я» тощо. Але проблема зменшення чисельності населення не буде вирішена сама собою, тут необхідні кардинальні системні реформи.

Отже, демографічні ризики суттєво загрожують нашій країні, основними ризиками серед яких є відносно старіння населення і особливо — працездатного населення. У відносному старінні головну роль відіграє зниження народжуваності, а не збільшення довголіття. Хоча демографічні процеси мають власні (внутрішні) причини, але зовнішній вплив надає відстала економіка.

Динаміка показників безробіття наведена у табл. 2, де подано кількість безробітного населення і рівень безробіття у віці 15–70 років та у працездатному віці. По-перше, слід відмітити, що Україна, починаючи з 2000 року, змогла подолати занадто високе безробіття населення у працездатному віці — з 12,4 % до 6,9 % у 2008 році. І, по-друге, ту обставину, що кризи 2009 року і 2013 року знову посприяли зростанню безробіття на 2,7 % і на 2,0 % відповідно. У 2016 році рівень безробіття зріс до 9,6 %, що значно вплинуло як на недоотримання ВВП, так і на додаткове наван-

Таблиця 2

Динаміка показників безробіття (складено автором за даними Держстату [12])

Роки	Безробітне населення (за методологією МОП) у віці 15–70 років, тис. осіб	Рівень безробіття (за методологією МОП) у віці 15–70 років, %	Безробітне населення (за методологією МОП) у працездатному віці, тис. осіб	Рівень безробіття (за методологією МОП) у працездатному віці, %
2000	2655,8	11,6	2630,0	12,4
2005	1600,8	7,2	1595,2	7,8
2006	1515,0	6,8	1513,7	7,4
2007	1417,6	6,4	1416,7	6,9
2008	1425,1	6,4	1424,0	6,9
2009	1958,8	8,8	1956,6	9,6
2010	1785,6	8,1	1784,2	8,8
2011	1732,7	7,9	1731,7	8,6
2012	1657,2	7,5	1656,6	8,1
2013	1576,5	7,2	1576,4	7,7
2014	1847,6	9,3	1847,1	9,7
2015	1654,7	9,1	1654,0	9,5
2016	1678,2	9,3	1677,5	9,7

таження на бюджет. До речі, сучасне становище економіки не дає надії на зниження безробіття у найближчі роки.

Заслужують на увагу і методологічні питання визначення кількості безробітних. Статистика безробіття визначає частку безробітних серед економічно активного населення [11], але вона нічого не говорить про ймовірність стати безробітним протягом року. Для цього потрібно знати кількість звільнених за рік за винятком тих, хто перестав вважатися економічно активним, і кількість осіб, які за рік набули статус економічно активних, але не отримали роботу.

Отже, різниця за кількістю безробітних у двох суміжних роках не дає уявлення щодо потоку безробітних. Показник безробіття може зменшуватися за рахунок працевлаштування чи смертності, чи виходу безробітних із лав економічно активних громадян, а потік нових безробітних зростати.

Але існує і інший підхід до визначення ризику безробіття. На думку В. І. Надраги [3], ризиком безробіття слід вважати ймовірність того, що без-

робітні протягом календарного року не зможуть влаштуватися на роботу. Інакше кажучи, безробітний залишиться безробітним не менш як на рік. Але, на нашу думку, це є визначенням ризиків зайнятості, а не безробіття.

Певні ризики пов'язані з масовим відтоком робочої сили за кордон. Трудова еміграція зменшує кількість безробітних, тоді як імміграція — збільшує. За різними оцінками, за кордоном працюють 5–7 млн. громадян України, більша частина яких працює на Заході (за іншими джерелами — у Росії). Однак грошові перекази поступають здебільшого з Росії і США. Усього працездатне населення у 2016 році становило 28,9 млн. осіб, з них 16,28 млн. осіб — зайняте населення. У 2005 р. надходження від гастарбайтерів становили 0,5 % надходжень від експорту. Відтік найбільш активної частини населення не сприяє розвитку економічного потенціалу країни, однак зменшує соціальну напругу всередині країни. Світова криза, що перемижується, може призвести до масового повернення гастарбайтерів на

батьківщину (вже є відомості про масовий відтік робітників з Португалії). З одного боку, вони приносять на батьківщину уяву про справжні ринкові відносини, зможуть використати на батьківщині певні професійні навички, зайнятися бізнесом тощо. З іншого — підсилять соціальну напругу.

Що стосується відтоку інтелігенції, то він буде продовжуватися і в майбутні часи. Але це в ніякому разі не може слугувати підставою для зменшення витрат держави на освіту і науку, хоча частково ці витрати доцільно перекласти на корпорації. Зауважимо, що в Україні відсутні умови, які б заохочували корпорації вкладати кошти в *прикладну науку* і, таким чином, створювати умови для держави щодо збільшення витрат на *фундаментальну науку* — цю першооснову соціальної, духовної і економічної незалежності країни.

Під час виходу країни з кризи (фаза поживлення) загальне безробіття має знижуватися за рахунок зайняття існуючих робочих місць, що стали вакантними у фазах рецесії і депресії. З іншого боку, процес структурних змін породжує внутрішню міграцію робочої сили, що, у свою чергу, спричиняє збільшення рівня фрикційного безробіття. На цей час саме фрикційне безробіття може стати основним видом безробіття.

Одночасно зростає, хоча й вельми повільно, продуктивність праці у приватизованих підприємствах, що спричиняє збільшення загального рівня безробіття. Цьому сприятиме також недостатня розвиненість сфери послуг, дрібного підприємництва тощо. Високий рівень прихованого безробіття, що спричиняє ситуацію, коли робітник отримує платню на рівні допомоги з безробіття або взагалі її не отримує, є наслідком вельми низького рівня цієї допомоги.

Можливе збільшення рівня безробіття в довгостроковому періоді передбачається в основному за рахунок демобілізації.

У будь-якому випадку, безробіття сприяє підтримці низького рівня заробітної плати, чим зменшує платоспроможний попит, знижує темпи зростання ВВП (від потенційного рівня), збільшує витрати бюджету на соціальне забезпечення і знижує рівень щорічного споживання.

Безробіття призводить до абсолютного зuboжіння населення, ерозії соціальних цінностей, тінізації відносин в усіх сферах економіки, корупції тощо. Це стосується не тільки України. Так, за результатами досліджень, які проводились в США, зростання рівня безробіття на 1 %, за умови, що він не зменшується протягом наступних 5 років, призводить до збільшення кількості самогубств на 4,5 %, первинних звернень до клініки для душевнохворих — на 3,3 %, чисельності ув'язнених — на 4 %, кількості вбивств — на 5,7 %, смертності від алкоголізму і загального рівня смертності — на 1,9 %.

У 2013 році в Україні рівень безробіття, за методологією МОП, становив 7,2 %, а в 2016 році — вже 9,9 %. При цьому в 2016 році найнижчий рівень безробіття (6,4 %) був у Одеській області, найвищий (16,7 %) — у Луганській [12].

Традиційно до найуразливіших категорій населення на ринку праці належить молодь. Головними обмеженнями конкурентоспроможності цієї категорії населення є відсутність або недостатність досвіду роботи чи відсутність навичок у її пошуку. В Україні рівень безробіття серед молоді 15–19 років у 2,7 раза, а осіб віком 20–24 років — удвічі вищий за середній показник за населенням в цілому. Молодь 15–24 років становить майже 26 % загальної чисельності безробітних.

Отже, основні причини безробіття в Україні пов'язані не стільки з відсутністю робочих місць, скільки з їх технологічною відсталістю і, відповідно, низьким рівнем оплати праці.

Якщо феномен *безробіття* наводиться потоком вивільнених працівників, то феномен *зайнятості* — потоком економічно активних людей, прийнятих на роботу. У обох випадках йдеться про потоки соціальних перемішень. Феномен зайнятості охоплює також увесь робочий процес, трудові відносини і пов'язані з цим ризики.

У табл. 3 наведено динаміку кількості зайнятих і рівень зайнятості населення з 2000 по 2016 роки. Якщо оцінювати зайнятість у цілому, то слід відзначити, що в країні є великі резерви потенційних працівників, не задіяних у національному господарстві (35,8 % від усіх працездатних). Тут слід зазначити, що резерв зайнятості утворюють не тільки безробітні, а й певний прошарок економічно неактивного населення працездатного віку, який є досить великим. Хоча високу кількість незайнятих осіб (тим більш, що зайнятість працездатних з 2008 року знизилась на 3,1 % відносно 2016 року) можна пояснити відсутністю робочих місць, але цей ризик (ризик зменшення зайнятості) слід було б передбачити раніше і задіяти заходи щодо його запобігання.

Крім того, є ще одна особливість української зайнятості, що полягає у великій конкуренції на вільні робочі міста за наявності безробіття. У 2016 році на одне вільне робоче місто претендувало 10 осіб. Ця величина диференційована за видами економічної діяльності:

- наукова і технічна діяльність — 9 осіб/місце;
- сільське господарство — 12 осіб/місце;
- інформація і телекомунікації — 12 осіб/місце;
- електро- і теплоенергетика — 17 осіб/місце;
- державне управління — 31 особа/місце;
- обов'язкове державне страхування — 31 особа/місце;
- фінансова діяльність — 44 особи/місце;

Динаміка показників зайнятості (складено автором за даними Держстату [12])

Роки	Кількість постійного населення на кінець року, млн. осіб	Зайняте населення у віці 15–70 років, тис. осіб	Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років, %	Рівень зайнятості населення у працездатному віці, %
2000	48,7	20175,0	55,8	64,5
2005	46,7	20630,0	57,7	65,4
2006	46,5	20730,4	57,9	65,9
2007	46,2	20904,7	58,7	66,7
2008	46,0	20972,3	59,3	67,3
2009	45,8	20191,5	57,7	64,7
2010	45,6	20266,0	58,5	65,6
2011	45,5	20324,2	59,2	66,5
2012	45,4	20354,3	59,7	67,1
2013	45,2	20404,1	60,3	67,4
2014	42,8	18073,3	56,6	64,5
2015	42,6	16443,2	56,7	64,7
2016	42,4	16276,9	56,3	64,2

— страхова діяльність — 44 особи/місце.

Вже з наведених даних очевидно, що одним із ризиків зайнятості виступає можливість отримати роботу не за фахом і врозріз із кваліфікацією працівника. Найбільше це стосується випускників університетів (білих комерційців), котрі орієнтовані на кар'єру офісних працівників.

Поряд із надлишком робочої сили існує її нестача. Так, потреба у працівниках у 2013 році складала 47,5 тис. осіб, у тому числі:

— найменша (0,9 %) — у сфері мистецтва та спорту;

— найбільша (24,2 %) — у промисловості.

До речі, зараз на сайтах розміщено біля півтора мільйони об'яв щодо вакансій.

При цьому значна кількість працівників, переважно робочих спеціальностей, які вкрай потрібні національному господарству, від'їжджають за кордон, бо там вища платня, причому за двома категоріями:

1) вона дозволяє купувати більше товарів за кордоном, ніж в Україні, хоча рівень оплати гас-тарбайтерів менший за рівень оплати місцевих робітників;

2) вона значно більша за українську платню при конвертації валют. Таке відбувається тому, що курс іноземних валют штучно збільшений проти паритету купівельної сили валют. (Курс збільшений не тільки штучно, але й за ринковими мірками, тому що в нас відчувається дефіцит іноземної валюти).

Не вистачає не тільки працівників, але й спеціалізованих організацій. Так, в Україні досі не відновлена система проектних інститутів, тому корпорації вимушені звертатися за проектами будівництва за кордон.

Отже, низька зарплата — ще один ризик зайнятості. У нас переважають так звані м'які контракти, коли фіксована сума платні складає не більше 50 %. Це дозволяє роботодавцю в будь-який час позбавити робітника обіцяної премії. Крім того, це зменшує рівень допомоги, коли працівник стане безробітним тощо.

Наражаються на ризик і ті робітники, що працюють без трудової угоди і отримують зарплату в конверті. Вони, як правило, позбавляються лікарняного, відпускних, допомоги з вагітності або в разі професійного захворювання, нарахування пенсії тощо.

На особливий ризик наражаються працівники в результаті поганого захисту праці, що є причиною професійного захворювання або отримання виробничої травми і навіть смерті від нещасного випадку.

Національним ризиком, притаманним пост-радянським державам, є відмова роботодавця (приватного чи державного) виплачувати достойну заробітну плату, не кажучи вже про борги за нею.

Певні ризики для найманого працівника становить система так званої запозиченої праці: аутсорсинг, аутстафінг і лізинг персоналу. Ця система не лише позбавляє робітника певних соціальних гарантій (перш за все це стосується охорони праці), але й може призвести до часткової втрати зайнятості та професійної деградації. Окрім цього, працівники, що залучені через агентства, отримують платню меншу, ніж постійні працівники.

На перший погляд, питання зайнятості має бути відзеркаленням безробіття, але поглиблений аналіз соціального явища доводить, що ризики зайнятості мають свої особливості. Національ-

на особливість цього явища полягає, зокрема, у тому, що одночасно не вистачає робочих місць і потрібних фахівців. Ймовірність отримати низьку зарплату, невідповідний профіль роботи тощо залежить від потоку зайнятих працівників і не залежить від рівня зайнятості.

Питання управління ризиками населення взагалі і ризиками зайнятості зокрема — це стара і дуже розвинена тема. Однак що стосується питань *управління* зайнятстю — це питання майже не розроблене. Із зазначеної теми слід відмітити роботу [3]. Автор тут непрямо наголошує на тому, що на практиці ризики зайнятості розуміють як ризики для бізнесу (зокрема мінімізація страхових внесків), і тому управління ними приймає форми «запозиченої праці», як-то: аутсорсинг, аутстафінг та лізинг персоналу. Ці методи управління ризиками породжують, у свою чергу, ризики для найманих працівників: нестабільна зайнятість, професійна деградація, недоотримання заробітної плати, соціальна незахищеність. Одночасно ці методи призводять до знищення профспілок. «Ризики соціального діалогу між адміністрацією підприємства та профспілками, — пише автор, — обумовлюються постійним прагненням менеджменту суб'єкта господарювання послабити позиції профспілок шляхом витіснення їх представників зі сфер управління та розподілу прибутку».

З іншого боку, ті самі методи дозволяють підвищити продуктивність праці і якість продукту за рахунок залучення працівників вузької спеціалізації. Тобто суспільство в цілому має бути зацікавлене в такому управлінні.

Практика управління ризиками у сфері зайнятості доводить, на нашу думку, що результати не стільки залежить від якості управління, скільки від того, в чий інтерес воно відбувається. Але й тут потрібно враховувати суперечливий момент: ризики для найманих робітників іноді суперечать ризикам, що виникають для всього суспільства.

Тут слід погодитися з позицією В. І. Надраги [3, с. 15], коли він вважає, що управління ризиками зайнятості має полягати в усуненні їх причин, як-то:

« — скороченні відставання фактичного ВВП від його потенційного рівня;

— підвищенні конкурентоспроможності осіб на ринку праці, забезпеченні відповідності рівня професійної кваліфікації працездатних осіб потребам ринку праці;

— розвитку почуття самоповаги у працівників, які втратили роботу;

— підвищенні рівня доходів та покращення умов життя населення...».

Низка авторів скаржаться на недостатність статистичної інформації, низьку кваліфікацію державних службовців, невміння правильно

оцінювати ризики зайнятості тощо. Отже, за їх логікою, достатньо збір інформації й оцінку ризикованості назвати управлінням, як усе стане зрозумілим.

Між тим, численні іноземні розробники вбачають управління ризиками зайнятості у формуванні страхової системи, яку має фінансувати держава і бізнес. Чи придатні ці рекомендації для сучасної України і якою мірою? Це питання потребує окремого дослідження. Зрозуміло лише, що ніякі організаційні заходи не можуть повністю вирішити проблеми у збіднілій країні. Тут потрібно, у першу чергу, відновити суттєве зростання економіки.

Висновки. Соціальні ризики, так чи інакше, притаманні усім країнам глобалізованого світу, але на теренах України вони мають свої особливості. Вони пов'язані із постсоціалістичним соціальним устроєм і обтяжуються слабким економічним станом, який займає Україна серед країн світу, що стримує її соціальний і економічний розвиток.

Чинники ризиків у сфері демографії пов'язані, у першу чергу, із негативним природним рухом населення та з погіршенням його статевовікової структури. Зниження рівня народжуваності створює ефект так званого старіння населення. У відносному старінні населення, особливо працездатного віку, головну роль відіграє зниження народжуваності, а не збільшення довголіття.

Основними чинниками виникнення ризиків безробіття є, з одного боку, занепад економіки, а з іншого — застарілі технології й обладнання, що стримує зростання продуктивності праці і обмежує можливості отримання достойної заробітної плати.

Національна особливість ризиків зайнятості полягає, зокрема, у тому, що разом зі зростанням безробіття в економіці одночасно не вистачає робочих місць і потрібних фахівців. Ймовірність отримати низьку зарплату, невідповідний профіль роботи тощо посилює міграційні процеси.

У цьому дослідженні розглянута лише невелика кількість чинників, що створюють ризики, на які наражається суспільство України. Між тим багато питань, пов'язаних із соціальними ризиками, залишаються не вирішеними і навіть не виявленими, що відкриває простір для майбутніх досліджень.

Література

1. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики : [колективна монографія] / за ред. Е. М. Лібанової. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2014. — 380 с.

2. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі : на-

ціональна доповідь / [Е. М. Лібанова, В. П. Горбулін, С. І. Пирожков та ін.] ; за ред. Е. М. Лібанової. — К. : НАН України, 2015. — 363 с.

3. Надрага В. І. Соціальні ризики в трудовій сфері / В. І. Надрага. — К. : Інститут демографії та соціальних досліджень, 2016. — 471 с.

4. Новікова О. Ф. Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання [Електронний ресурс] / О. Ф. Новікова. — Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/08.htm>.

5. Мальтус Т. Р. Опыт о законе народонаселения / Т. Р. Мальтус. — М. : Директмедия Паблишинг, 2008. — 465 с.

6. Бернулли Д. Опыт новой теории измерения жребия / Д. Бернулли. — СПб., 2008. — 27 с.

7. Бек У. Общество риска на пути к другому модерну / У. Бек. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — 267 с.

8. Топишко Н. П. Социальные риски и проблема оценки уровня социальной защиты населения на основе теории нечетких множеств / Н. П. Топишко. — Острог : Острожская академия, 2017. — 14 с.

9. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Найт. — М. : Дело, 2003. — 359 с.

10. Mill, J. Considerations on representative government. Waiheke Island: Floating Press. — P. 340. Retrieved from https://archive.org/stream/consideration_so04millgoog#page/n10/mode/2up.

11. Дослідження викликів і ризиків розвитку національної економіки та шляхів зменшення їх негативних наслідків при розробленні довгострокових прогнозів // Наукова праця / Б. М. Шукін — К. : НДЕІ, 2007. — 121 с.

12. Україна у цифрах 2016. Статистичний збірник / Державна служба статистики. — Київ, 2017.

13. Феленчак Ю. Б. Ризики демографічних втрат регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Феленчак Юлія Богданівна. — Львів, 2010. — Електронна копія за адресою http://3w.ldufk.edu.ua/files/avtoreferaty/2010/felenchak_y_b.PDF.

14. Cole, B. D., Godwin, P. H. B. Advanced Military Technology and the PLA: Priorities and Capabilities for the 21st Century // The Chinese Armed Forces in the 21st Century. — Carlisle : U. S. Army War College, 1999. — P. 171.

References

1. Libanova, E. M. (ed.) (2014). *Liudskiyi rozvytok v Ukraini: istorychniy vymir transformatsii derzhavnoi sotsialnoi polityky* [Human development in Ukraine: the historical dimension of the transformation of state social policy]. Kyiv, *In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy Publ.* (in Ukr.).

2. Libanova, E. M., Gorbulin, V. P., Pyrozhkov, S. I. & others (2015). *Polityka intehtratsii ukrainskoho suspilstva v*

konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi [Policy of integration of Ukrainian society in the context of the challenges and threats of events in the Donbass]. Kyiv, NAN Ukrainy Publ. (in Ukr.).

3. Nadraha, V. I. (2016) *Sotsialni ryzyky v trudovii sferi* [Social risks in the labor sphere]. Kyiv, *In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy Publ.* (in Ukr.).

4. Novikova, O. F. *Otsinka sotsialnykh ryzykiv v rehionakh Ukrainy yak pidstava dlia pryiniattia upravlinskykh rishen shchodo yikh podolannia* [Assessment of social risks in the regions of Ukraine as a basis for making managerial decisions on their overcoming]. Retrieved from <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/08.htm> (in Ukr.).

5. Mal'tus, T. R. [2008]. *Opyt o zakone narodonaseleniya* [Experience about the law of population]. Moscow, Direktmediya Publishing (in Russ.).

6. Bernulli, D. (2008). *Opyt novoy teorii izmereniya zhrebiya* [The experience of a new theory of lotness measurement]. St. Petersburg (in Russ.).

7. Bek, U. (2000). *Obshchestvo riska na puti k drugomu modernu* [Risk Society on the Way to Another Modernist]. Moscow, Progress-Traditsiya Publ. (in Russ.).

8. Topishko, N. P. (2017). *Sotsial'nyye riski i problema otsenki urovnya sotsial'noy zashchity naseleniya na osnove teorii nechetkikh mnozhestv* [Social risks and the problem of assessing the level of social protection of the population based on the theory of fuzzy sets]. Ostrog, Ostrozhka Academy Publ. (in Russ.).

9. Nayt, F. *Risk, neopredelennost' i pribyl'* [Risk, uncertainty and profit]. Moscow, Delo Publ. (in Russ.).

10. Mill, J. S. (1861). Considerations on representative government. Retrieved from <https://archive.org/stream/considerationso04millgoog#page/n10/mode/2up>.

11. Schukin, B. M. (2007). *Doslidzhennia vyklykiv i ryzykiv rozvytku natsional'noi ekonomiky ta shliakhiv zmenshennia ikh nehatyvnykh naslidkiv pry rozroblenni dovhstrokovykh prohnoziv* [Investigation of the Challenges and Risks of the Development of the National Economy and the Ways to Reduce Their Negative Consequences in Developing Long Term Forecasts], Kyiv, NDEI Publ. (in Ukr.).

12. The State Statistics Service of Ukraine (2017). *Ukraine in figures 2016*. Kyiv (in Ukr.).

13. Felenchak, Yu. B. (2010). *Ryzyky demohrafichnykh vtrat rehionu* [The risks of demographic losses in the region] (Abstract of candidate's thesis). Lviv. Available at : http://3w.ldufk.edu.ua/files/avtoreferaty/2010/felenchak_y_b.PDF (in Ukr.).

14. Cole, B. D., Godwin, P. H. B. (1999). Advanced Military Technology and the PLA: Priorities and Capabilities for the 21st Century. In Wortzel L. V. *The Chinese Armed Forces in the 21st Century*. Carlisle, U. S. Army War College, 171.